

Birutė Triškaitė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos kalbos instituto Raštijos paveldo tyrimų centro vyresnioji mokslo darbuotoja
Moksliniai interesai: XVI–XVIII a. Prūsijos Lietuvos raštija, lietuvių rašomosios kalbos istorija
El. paštas: birute.triskaite@gmail.com

Birutė Triškaitė – Ph. D., senior researcher at the Institute of the Lithuanian Language, the Research Centre of Written Heritage
Research interests: Prussian Lithuanian writings of the 16th–18th centuries, history of the Lithuanian written language
E-mail: birute.triskaite@gmail.com

Birutė Triškaitė

Lietuvių kalbos institutas

JONAS JOKŪBAS KVANTAS – LIETUVIŲ RAŠTIJOS ISTORIOGRAFAS: PRŪSIJOS PRESBITEROLOGIJA (PRIEŠ 1772)

Anotacija

Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius, vyriausiasis karališkųjų rūmų pamokslininkas, Prūsijos generalinis superintendentas Jonas Jokūbas Kvantas (Johann Jacob Quandt, 1686–1772) žinomas ne tik kaip lietuviškų knygų leidėjas, Lietuvių kalbos seminaro vadovas, bet ir kaip lietuvių raštijos istoriografas. Vieno pirmųjų lietuvių raštijos istoriografų vardą Kvantui pelnė voikiškos prātarmės jo rūpesčiu išleistose lietuviškose knygose – pirmojoje spausdintoje Biblijoje (¹1735), giesmyne *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* (¹1732) ir postilėje *Trumpas ir prāstas Išguldimas wissū Nedėlės ir šwentū Dienū Ewangelīū* (¹1750). Straipsnyje analizuojami Kvanto surinkti duomenys apie lietuvių raštiją ir pateikti rankraštiniame veikale *Prūsijos presbiterologija* (*Preußische Presbyterologie*, prieš 1772), kuris saugomas Berlyne, Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 1–5). PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Jonas Jokūbas Kvantas (Johann Jacob Quandt), Prūsijos presbiterologija, lietuvių raštijos istoriografija.

Abstract

Johann Jacob Quandt (1686–1772), professor primarius of theology at the University of Königsberg, chief court preacher, and General Superintendent of Prussia, is known as a publisher of Lithuanian books, supervisor of the Lithuanian Language Seminar, and a historiographer of Lithuanian writings. Quandt made his name as one of the first historiographers of Lithuanian writings by German forewords in Lithuanian books published under his guidance, the first printed Bible (¹1735), hymnal *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* (¹1732) and postil *Trumpas ir prāstas Išguldimas wissū Nedėlės ir šwentū Dienū Ewangelīū* (¹1750). The article deals with the information on Lithuanian writings presented by Quandt in the manuscript *Preußische Presbyterologie* (*Prussian Presbyterology*, before 1772), which is currently stored in Berlin, in the Secret State Archives Prussian Cultural Heritage Foundation (GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 1–5). KEY WORDS: Johann Jacob Quandt, Prussian presbyterology, historiography of Lithuanian writings.

Jonas Jokūbas Kvantas (Johann Jacob Quandt, 1686–1772) – Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius, daugkartinis rektorius ir Teologijos fakulteto dekanas, vyriausiasis karališkųjų rūmų pamokslininkas, Konsistorijos tarėjas, Prūsijos generalinis superintendantas, pirmasis tenykštės Karališkosios vokiečių draugijos prezidentas ir Lietuvių kalbos seminaro vadovas – lietuvių kultūrai labiausiai nusipelnė leisdamas lietuviškas knygas. Su šia daugiau nei porą dešimtmečių trukusia leidybine veikla susijusi ir dar viena jo lituanistinio darbo kryptis – Prūsijos Lietuvos raštijos istoriografija. Vieno pirmųjų lietuvių raštijos istoriografų vardą Kvantui pelnė prātarmės jo rūpesčiu išleistuose lietuviškuose leidiniuose – pirmojoje spausdintoje Biblijoje (Karaliaučius, ¹1735, ²1755), giesmyne *Iß naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* (Karaliaučius, ¹1732, ²1735, ³1738, ⁴1740, ⁵1745, ⁶1748 ir kt.) ir Christiano Langhanseno (1660–1727) postilės *Kinder-Postille* vertime *Trumpas ir prāstas Ißguldimas wissū Nedėlės ir ßwentū Dienū Ewangeliū* (Karaliaučius, ¹1750).

Šios prātarmės rašytos vokiškai, nors Kvantas buvo pramokęs ir lietuvių kalbos (Triškaitė, Sidabraitė 2016, 47–88). Jose ne tik dokumentuojami ir vertinami ankstesni lietuvių raštijos istorijos faktai, bet atskleidžiama svarbių detalių apie paties Kvanto leidžiamų lietuviškų knygų rengimo aplinkybes.

Abiejų Biblijos leidimų prātarmėse Kvantas apžvelgė Šventojo Rašto vertimų į lietuvių kalbą istoriją: nuo Martyno Mažvydo (Martinus Mosvidius, iki 1520–1563) *Katekizmo* (Karaliaučius, 1547) kaip vadinamosios *mažosios Biblijos*¹ ir aštuoniatomio Jono Bretkūno (Johannes Bretke, 1536–1602) rankraščio iki paties Kvanto leidžiamos Biblijos (Quandt 1735-10-18, [I lankas, 6r–II lankas, 3r]; Quandt 1755-03-10, [I lankas, 4r–II lankas, 2v]). Chronologiškai pristatydamas iki XVIII a. 4-ojo dešimtmečio parengtus Biblijos ir atskirų jos knygų vertimus bei leidimus, Kvantas atskleidė ir pavardes tų Prūsijos Lietuvos kunigų, kurie dirbo prie kolektyvinio 1735 m. vertimo, minėjo šaltinius, kuriais vertėjai rėmėsi, nurodė abiejų leidimų redaktorius ir korektorius.

Kelių giesmyno *Iß naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* leidimų prātarmėse aptariami lietuviški giesmių rinkiniai, pradedant Mažvydo *Katekizmo* giesmėmis ir baigiant paties Kvanto leidžiamu giesmynu (Quandt 1735-12-01, [2r–5v])². Kvantas kiek išsamiau pristatė Danieliaus Kleino (1609–1666) giesmių

¹ Plg. „als die kleine Bibel“ (Quandt 1735-10-18, [I lankas, 6v]; Quandt 1755-03-10, [I lankas, 4v]).

² Vienintelis kol kas žinomas pirmojo (1732) leidimo egzempliorius, saugomas Prūsijos kultūros paveldo Valstybinėje bibliotekoje Berlyne (SBB PK: En 9820), išlikęs be jokios prātarmės. Plačiau apie Kvanto prātarmę neseniai Čekijos Respublikos nacionalinėje bibliotekoje rastame vieninteliame šiuo metu žinomame antrojo (1735) leidimo egzemplioriuje (NK ČR: 33 K 139) žr. Triškaitė 2020, 48–53.

rinkinį *Naujos Giesmju Knygos* (Karaliaučius, 1666), išryškino jo paties leidžiamo giesmyno kokybinius ir kiekybinius privalumus.

Postilės *Trumpas ir prastas Išguldimas wissû Nedêlêš ir ßwentû Dienû Ewangeliû* pratarinėje Kvantas glaustai paminėjo jos vertimo aplinkybes, pabrėžė jos poreikį, taip pat išvardijo ligi tol jo rūpesčiu išleistas lietuviškas knygas (Quandt 1750-06-24, [I lankas, 2r–4v]).

Duomenų apie XVI–XVIII a. Prūsijos Lietuvos raštiją bei jos kūrėjus Kvantas pateikė ir penkiamtomame rankraštiniame veikalė *Prūsijos presbiterologija (Preußische Presbyterologie*³, toliau – QPP), kurio rankraštis šiuo metu saugomas Berlyne, Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (vok. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 1–5)⁴. Tokios informacijos esama IV rankraščio tome, kuris skirtas Prūsijos Lietuvos kunigams, taip pat keliuose II tomo skyriuose ir I tomo skyriuje „Littauifche Kirche“, skirtame Karaliaučiaus lietuvių parapijos kunigams.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti, kokių duomenų apie Prūsijos Lietuvos raštiją teikiama unikaliame ir dėl rankraštinės išlikimo formos vis dar sunkiai prieinamame Kvantos veikalė, o kartu parodyti tai, kuo presbiterologijoje užfiksuoti faktai gali būti reikšmingi dabartiniams lietuvių raštijos istorijos tyrimams. QPP pateiktų šio pobūdžio duomenų analizė straipsnyje atliekama žanriniu principu.

Duomenys apie lietuvių raštiją *Prūsijos presbiterologijoje*

Biblija

QPP Kvantas teikė duomenų apie Biblijos ir atskirų jos knygų vertimus ir leidimus. Antai prie Jono Bretkūno pavardės Kvantas minėjo, kad šis išvertęs Bibliją į lietuvių kalbą. Šią informaciją jis pateikė presbiterologijos skyriuose apie abi Bretkūno tarnybos vietas – Labguvos ir Karaliaučiaus parapijas. Be to, pridūrė, kad vertimas likęs rankraščiu, ir nurodė šio rankraščio tuometę saugojimo vietą – Pilies biblioteką Karaliaučiuje⁵:

³ Kvantos veikalas neturi autentiško pavadinimo. Taip veikalas vadinamas remiantis vėlesnio rankraščio savininko Ludwigo Ernsto Borowski'o (1740–1831) apibūdinimu nuosavybės įrašė, esančiame QPP I tomo pradžioje: „Preuß. Presbyterologie“ (QPP I 1).

⁴ Plačiau apie Kvantos presbiterologiją ir kaip šaltinį, ir kaip veikalą žr. Triškaitė 2018, 125–176.

⁵ Aštuonių tomų Bretkūno rankraštis šiuo metu saugomas Berlyne, Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (GStA PK: XX. HA Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg, Nr. 44–51).

*Iohann Bretkius*⁶ [...] Er hat 1580⁷ die Litth. *Bibel* v[er]fert[i]g[e]t (QPP IV 124v);

Iohannes Bretke [...] Von feinem Fleiß den er in der Überfezung || der *Bibel* bewiefen, v. dem auf der Königs-||bergfch[en] Schlos*Bibliothec* annoch befindl. *M[anu]S[cript]o* || vid. *P[rae]f.* in *Bibl. Lithv.* (QPP I 108).

Prie šios informacijos Kvantas pateikė nuorodą į savo paties pratarmę lietuviškai Biblijai, kur Bretkūno vertimas apžvelgtas išsamiau (žr. Quandt 1735–10–18, [I lankas, 7r–7v]).

QPP esama pastabų apie Bretkūno Biblijos redagavimą, jų Kvantas įrašė prie kai kurių šio vertimo korektorių bei redaktorių pavardžių. Tai teigiama, pavyzdžiui, presbiterologijos straipsnyje apie Joną Gedkantą (Johannes Gedkantus, Getkant, Gettkandt, ?–po 1618):

Iohann Getkant. || Ihm ißt nebßt and[eren] Pred[igern] in Litthauen die *revi-||fion* d[er] Litth. *Bibel* *Bretkii* aufget{ragen}⁸ 1592 22. Sept. (QPP IV 87r)⁹.

Prie Jono Rėzos (Johannes Rehsa, Rhesa, 1576–1629) pavardės pateiktà iš bažnytinės knygos *Diarium Ecclesiae* perimta informacija, kad į lietuvių kalbą jis išvertęs daug Šventojo Rašto knygų ir išleidęs psalmyną (QPP I 108). Kitaime QPP puslapyje cituojamas dar vienas šaltinis – Karaliaučiaus universiteto rektorius ir senato parengtas 1629 m. rugsėjo 2 d. nekrologas, kuriame taip pat užsiminta apie Rėzos darbą prie lietuviškos Biblijos¹⁰:

Iohannes Rhesa [...] || *Simul* || *verfionem Biblioru[m] in Lithuanicam linguam* || *finit. fimul vitam terminavit. O p[rae]clarum* || *et mortem et laborem quem coelu[m] remune-||rabit[ur], fi terra negaverit* (QPP I 108–109).

Vis dėlto iš tiesų Rėza tik suredagavo Bretkūno verstą psalmyną ir išleido pavadinimu *Psalteras Dowido* (Karaliaučius, 1625).

Prie pavardės Frydricho Zigmanto Šusterio (Friedrich Sigismund Schuster, 1671–1750), kuris patikrino Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Samuelio Bit-

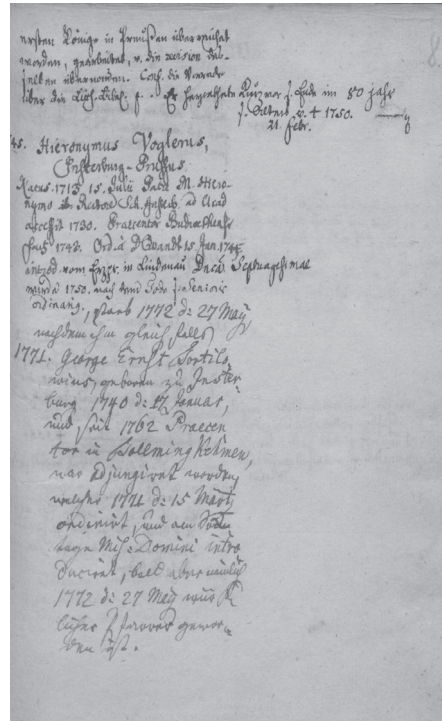
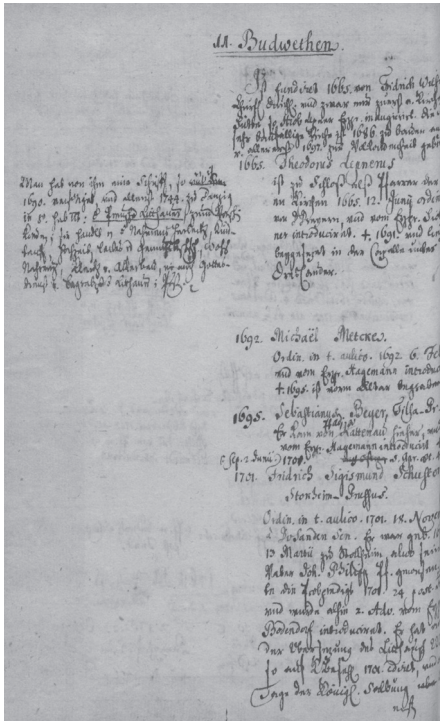
⁶ Čia ir toliau kursyvu išskiriami lotyniški žodžiai ir morfemos, kurios gotikiniu raštu parašytame vokiškame originale yra įrašytos lotyniškuoju raštu.

⁷ Kaip liudija rankraštyje paties Bretkūno ranka įrašytos datos, Bibliją į lietuvių kalbą jis pradėjo versti 1579 m., o pabaigė 1590 m.

⁸ Čia ir toliau riestiniuose skliaustuose { } teikiamos rekonstruotos žodžių dalys, dėl kurių abejojama.

⁹ Gedkanto ir kitų korektorių įrašus Bretkūno Biblijos vertimo rankraštyje vėliau identifikavo Viktoras Falkenhahnas (Falkenhahn 1941, 353–367).

¹⁰ Dėl rėmimosi šiuo šaltiniu žr. Triškaitė 2018, 160–161. Beje, 1735 m. Biblijos pratarmėje Kvantas citavo Georgo Colbe's presbiterologiją *Episcopo-presbyterologia Prussico-Regiomontana* (Karaliaučius, 1657), kurioje pateikta kiek trumpesnė citata iš Rėzos nekrologo (žr. Colbe 1657, 89–90 ir Quandt 1735–10–18, [I lankas, 7v], išn. ††).

1 pav. QPP IV 81v–82r: poskyrio „Budwethen“ („Būdviečiai“) fragmentas, kuriame matyti Kvanto įrašai apie Teodorą Lepnerį ir Frydrichą Zigmantą Šusterį; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2

nerio (Samuel Bythner, ~1632–1710) parengtą Naujojo Testamento vertimą ir papildė jį Prūsijos Lietuvoje vartota leksika, pateikta tokia informacija:

Fridrich Sigismund Schuster[us] [...] Er hat an || der Überfetzung des Litthauſch[en] NT. || fo auf K[öniglichen] Befehl 1701. ediret, vnd am || Tage der Königl. Salbung tber || ersten Könige in Preußen überreicht || worden, gearbeitet, v. die revision des-||felben übernom[m]en. Conf. die Vorrede || über die Litth. Bibel p.¹¹ (QPP IV 81v–82r; žr. 1 pav.).

Kaip matyti, minėta ir tai, kad 1701 m. pasirodęs lietuviško Naujojo Testamento leidimas buvo įteiktas pirmajam Prūsijos karaliui Frydrichui I (Friedrich I., 1657–1713) karūnavimo Karaliaučiuje proga. Šiuos duomenis, kaip liudija šaltinio nuoroda, Kvantas perėmė iš savo pratarmės lietuviškai Biblijai (žr. Quandt 1735–10–18, [I lankas, 8r–8v]). Antra vertus, apie kitą Šusterio nuopelną – trečiąjį Kleino giesmyno leidimą *Naujos pagėrintos Giesmjų-Knygos* (Karaliaučius, 1705), kuris tapo paties Kvanto leidžiamo giesmyno pamatu, – QPP neužsimenama.

¹¹ Toliau palikta vietos puslapiui įrašyti.

QPP minimi dideli Jono Berento (Johann Behrendt, 1667–1737) – pagrindinio Kvanto pagalbininko leidžiant lietuviškas knygas – nuopelnai redaguojant 1735 m. Bibliją, taip pat katekizmą ir giesmyną, rengiant naują lietuviškos bažnytinės agendos leidimą:

Johannes Behrend [...] Er hat zur neuen auf-||lage der Litth. K[irchen]Agenda, der *revifion* des || Litth. *Catechifmi* vnd GefangBuchs ein vie-||les beygetr[a]g: fond[er]lich aber an der Litth. || Bibel die letzte *Revifion* gehabt [...] (QPP IV 4r–4v).

Naujoji bažnytinė agenda pasirodė Karaliaučiuje 1730 m. pavadinimu *Dawadnas pamokinnimas* (žr. LB I 45, Nr. 134; LBP 17, Nr. 134). Berentui tebuvo lemta parengti du pirmuosius giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* leidimus – 1732 ir 1735 m. (apie katekizmą žr. toliau).

Katekizmai

QPP Kvantas nurodė ir kai kuriuos lietuviškų katekizmų leidimus. Antai Martynui Mažvydui skirtame straipsnyje rašoma, kad 1547 m. išleidęs pirmąjį lietuvišką katekizmą, tačiau apie kitas jo parengtas knygas nutylima:

Martinus Mosvidius. || [...] Er hat den erften *Catechifmum* in Litth. S[prache] || 1546. 1547. herausgegeben. vid[.] P[rae]f. Canti{onum} || *Lithv.* p. 1 (QPP IV 77v).

Šalia šio teiginio Kvantas pateikė nuorodą į rėmimosi šaltinį – savo paties prarmę lietuviškam giesmynui *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* (žr. Quandt 1735–12–01, [2r]), tik nenurodė leidimo, kita vertus, ta informacija vis kartota įvairių šio giesmyno leidimų prarmėse.

Prie pavardės Baltramiejaus Šulco (Bartholomaeus Schultz, prieš 1662–1710), išvertusio iš lotynų kalbos į lietuvių Bernhardo von Sandeno vyresniojo (1636–1703) katekizmą *Formula catechisandi* ir išleidusio jį pavadinimu *Krikščioniškas Sussikalbejimas* (Karaliaučius, 1694), rašoma:

Bartholomæus Schulz [...] hat *D[.] von Sanden Sen. Catechifmu[m]* || 1694. in Litthaufch[er] Sprache drucken || laß[en] (QPP IV 110r).

QPP yra vienas iš trijų iki šiol žinomų šaltinių, kuriuose teigiama, kad lietuvišką katekizmą yra redagavęs jau minėtasis Berentas (citatą žr. anksčiau)¹².

¹² Vienas šių šaltinių yra archyvinis dokumentas – Prūsijos Karalystės valdininkų 1745 m. sausio 26 d. raštas (žr. Aleknavičienė 2018, 146, 148), o kitas – rankraštinis įrašas viename Friedricho Pastenaci'o veikalo *Kurzgefaßte Historische Nachrichten von allen im Königreiche Preußen befindlichen Kirchen und Predigern* (Karaliaučius, 1757) egzemplioriuje (BN: mf. B19616) (žr. Pastenaci 1757, 29).

Veikiausiai Kvantas galvoje turėjo 1730 m. Karaliaučiuje pasirodžiusį trečiąjį Martino Lutherio *Mažoji katekizmo* leidimą.

Giesmės

QPP Kvantas minėjo kai kurių kunigų į lietuvių kalbą išverstas giesmes. Antai straipsnyje apie Rusnės kunigą Mykolą Gaidį (Michael Gallus, ~1630/1632–1698), kuris tikrino ir recenzavo Danieliaus Kleino giesmyną *Naujos Giesmju Knygos*, teigiama, kad paskelbęs keletą pamokslų ir į lietuvių kalbą išvertęs įvairiausių giesmių, publikuotų lietuviškame giesmyne:

Michaël Gallus [...] auch verfchie-||dene geiftl. Lieder überfezet, fo an-||noch im Litth. Gefangbuch zu find[en] (QPP IV 109v).

Kleino giesmyne Gaidžio pavarde išspausdinta tik viena giesmė „Pabuik’ dušéle“ (žr. KING 44–48; plg. BrZA I 345–346).

Presbiterologijos straipsnyje, skirtame Frydrichui Partacijui (Friedrich Partatius, 1643–1688) – leksikografo Johanno Partacijaus (1610–1643) ir Annos Neander (1618–1689), apie kurią žymiąją dainą „Ännchen von Tharau“ sukūrė Simonas Dachas (1605–1659), sūnui, – rašoma, kad į lietuvių kalbą jis išvertęs giesmę „An Waßerflüßen Babylon“:

Friedrich Partatius [...] Er hat das Lied: An Waßer-||flüß[en] *Babylon* überfezet (QPP IV 5v).

Partacijaus vertimas „Pas wāndenus Babylono“ pirmą kartą paskelbtas antrajame Kleino giesmyno leidime *Naujos pagérintos Giesmju Knygos* (Karaliaučius, 1685) (žr. RG 354–356), kuri spaudai parengė Jonas Rikovijus (Johannes Richovius, 1652–1703), ši giesmė buvo traukiama ir į vėlesnius giesmynus iki pat XX a. (plg. BrZA I 376).

Prie Katyčių kunigo Jono Andriaus Cezario (Johannes Andreas Caesar, ~1650–1710) pavardės taip pat įrašyta, kad jis išvertęs giesmių, kurių dalis publikuota, o dalis likusios rankraščiais, be to, minimas jo pomėgis bažnytinėse krikšto, santuokos ir mirčių knygoje rašyti kroniką:

Johannes Andreas Cæsar [...] Er hat verfchiedene Lied[er] ins Litthaufche vberfezet, || fo zum theil in den gedruckten Gefang-||Büchern, zum theil noch in *M[anu]S[crip]to* vorhand[en,] || imgleich[en] e. befond[ere]r Liebhaber vo[n] *Chroni-||ftichis*, fo er jährlich in die Trau[-], Tauf- || v. TodtenRegifter eingefchriebe[n] (QPP IV 64r).

Cezario giesmės „Wießpatie ūtay tāv paklānā“, „Kām režaiŕi žiwata“ pirmą kartą išspausdintos vadinamajame *Rikovijaus giesmyne* (1685) (žr. RG 367–368, 522–524), o giesmės „Ak tu Swieto Budawone“, „Aß tiktay jau pergallėjau“ – Kvanto ir Berento giesmyne *Iß naujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmū-Knygos* (1732) (žr. BG 300–302, Nr. 259; 333–334, Nr. 283), jos trauktos ir į vėlesnius giesmynus iki pat XX a. (plg. BrŽA I 385). Dvi rankraštinės Cezario giesmės „O kas Kraujai!“ ir „Pon Iezau Kriftau mums paßôk“ buvo įrištos sykiu su Kleino 1666 m. giesmyno egzemplioriumi, šiuo metu saugomu Lenkijoje, Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto bibliotekoje (sign.: Pol. 7.4334), be to, jos perrašytos kol kas neidentifikuoto rankraštinio žodyno *Clavis Germanico-Lithvana* (XVII–XVIII a. sandūra) sudarytojo ranka¹³. Rankraštinų Cezario giesmių XVIII a. pabaigoje dar turėjo Gotfrydas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) (Ostermeyer 1793, 242; plg. BrŽA I 385).

O štai prie Mato Vilhelmo Meisnerio (Matthaeus Wilhelm Meisner, 1664/1666–1708) pavardės nurodytos dvi jo išverstos giesmės, pasak Kvanto, byloja apie puikią jo lietuvių kalbos kompetenciją:

Matthæ[us] Wilhelm Meifner [...] daß er || der Litthaufch[en] Sprache volkom[m]en mächtig ge-||wefen, wie davon die von ihm fehr woll über-||fezte Lied[er]: Iefu Quell gewunfch[ter] F[reuden] v. O E[w]igk[eit].|| du DonnerWort zeug[en] (QPP IV 125v).

Abi Meisnerio giesmės – „Iezau Tu werfmė linkfmijbes“ ir „Ak amžio žodis koks’ aßtrus!“ – pirmą kartą paskelbtos trečiajame Kleino giesmyno leidime (1705) (žr. ŠG 320–321, 616–620), kurį spaudai parengė jau minėtas 1701 m. Naujojo Testamento rengėjas Šusteris, jos publikuotos ir vėlesniuose giesmynuose (plg. BrŽA I 391).

Kiti religiniai raštai

Kvantas pateikė informacijos ir apie Bretkūno *Postilės* (Karaliaučius, 1591) recenzavimą. Presbiterologijos straipsnyje apie Bretkūną jis rašė, kad archyve¹⁴ yra išlikęs 1590 m. gegužės 12 d. raštas, adresuotas Prūsijos Lietuvos kunigams Jonui Hopneriui (Johann Höpner, Höpfner, 1533–1593), Simonui Vaišnorui (Simon Waischnarus, ~1545–1600), Zacharijui Blotnui vyresniajam (Zacharias Blothno,

¹³ Giesmių vertimų autorystę nustatė Dainora Pociūtė (1999, 130). Apie tai, kad jos perrašytos žodyno *Clavis Germanico-Lithuana* sudarytojo ranka, žr. Triškaitė 2010, 24.

¹⁴ Veikiausiai kalbėta apie Prūsijos vyriausybės (vok. *Preußische Regierung*) Karaliaučiuje archyvą, kuriuo naudotis Kvantas turėjo leidimą (Forstreuter 1955, 42). Iš šio archyvo 1804 m. išaugo Karaliaučiaus *Geheimes Archiv* (Forstreuter 1955, 4, 44).

~1556–1602), Jonui Bylaukiui (Johann Bielauk, Bilauck, ~1540–1603), Aleksandrui Rodūnioniui jaunesniajam (Alexander Rohd, Radunius, Rudovius, ?–1592) ir Danieliui Gaidžiui (Daniel Gallus, ?–1602/1607), kad šie susirinktų Ragainės pilyje ir patikrintų, ar postilėje nelikę tikėjimo mokymo bei kalbos klaidų:

Bretke Weg[en] d[er] Poftill ift noch im archiv das || Com[m]ifforiale vorhand[en] de dato 1590. 12. Maii || an Ioh. Höpner Capl. zu Infterburg, Simon || Waisnar Pf. zu Ragnit, Zach. Blothno Capl. || zu Tilfe, Io. Bülauck Pf. zu Georgenburg || Alex. Rudovi[us] Pf. zu Kukernefe Daniel || Gallum Pf. zu Friedrichsburg des Lith. Pfarr[ers] || Io[.] Bretken¹⁵ Hauspoftill auf dem Ragnitfch[en] Schloß, mit || Zuziehung des Kneiph. Pf. M. Artomedes «←Artomedes»¹⁶ zu || cenfurir[en], ob wied[er] die Lehr od[er] Sprache ein Irrthum || darinn f[e]y, v. wird im Refcr. erwehnet, d[a]ß außer || dem Catechifmo, *PaffionalPred[igten]* v. Pfalmbuch[ern] || in theologicis v[on] diefer Sprache nichts zu find[en] wäre (QPP I 109).

Pridurtina, kad Kvantas pacitavo ir Sebastiano Chrauso donacijos Želvos kunigui Georgui Lembcke'ei (?–po 1591) įrašą viename iš Bretkūno *Postilės* egzempliorių:

Georgius Lembcke. || Daß er noch 1591. gelebet, erhellet aus || der Einfchrift in *Bretkii Postille: Hæc || Postilla ad gloriam DEi. dono donata à [...]* || *Sebastiano Chraus. Seniore. arcis Georgenburgensis Præfecto Reverendo viro D[omi]no Geor-||gio Lembken Pastori Salovienfi 24. Oct. 1591* (QPP II 167v).

QPP minimi Adomo Frydricho Šimelpenigio (Adam Friedrich Schimelpfennig, 1699–1763), buvusio Kvanto vadovaujamo Lietuvių kalbos seminaro lankytojo, pirmosios spausdintos lietuviškos Biblijos (1735) vieno iš vertėjų, antrojo leidimo (1755) redaktoriaus ir naujo giesmyno (Karaliaučius, 1750) sudarytojo, nuopelnai. Jam skirtame straipsnyje rašoma, kad itin nusipelnė išversdamas gražių giesmių, publikuotų naujajame giesmyne, taip pat ir Johanno Hübnerio (1668–1731) veikalą *Biblische Historien* (*Biblijos istorijos*):

Adam Friederich «Schimmelpfen-||ning→» *Schimmelpfen-||nig* [...] Er hat sich durch verschiedene in das «←dem» || Litthaufche überfetzte schöne Lied[er], fo in || das neue GefangBuch eingerücket, || besonders verdient gemacht, wie er || dann auch *Hübners* Bibl. Hiftorien ins || Litthaufche überfezet (QPP IV 125r).

Kvantas pateikė sutrumpintą Hübnerio veikalo pavadinimą, bet nėra abejonės, kad kalbėjo apie patį populiariausią – *Zweimal 52 auserlesene biblische Historien aus dem Alten und Neuen Testamente* (Leipcigas, ¹1714). Atrodo, kad lietuviškas jo vertimas pirmą kartą pasirodė Karaliaučiuje 1742 m. pavadinimu

¹⁵ „Io[.] Bretken“ įrašyta paraštėje.

¹⁶ Čia ir toliau kampiniuose skliaustuose « » teikiami tekstologiniai komentarai, rodyklė ← rodo, iš ko taisyta (t. y. momentinius taisymus), rodyklė → rodo, į ką taisyta (t. y. vėlesnius taisymus).

Ißskirstyti ir Szwentam' Raþte randomi Nussidawimai iß Séno bey Naujo Testamento (LB I 320–321, Nr. 920)¹⁷. Nors vertėjas nenurodytas, tačiau juo ligi šiolei laikytas Adomas Henrikas Pilgrimas (Adam Heinrich Pilgrim, 1702–1757) (ten pat). Maža to, neseniai rasti archyviniai šaltiniai liudija, kad šį Hübnerio veikalą XVIII a. trečiuoju dešimtmečiu Kvantas buvo patikėjęs versti jo vadovaujamo Lietuvių kalbos seminaro docentui Petruui Gotlybui Milkui (Peter Gottlieb Mielcke, 1695–1753) (Triškaitė 2018, 156–157; Milkaus prašymą žr. Triškaitė, Sidabraitė 2019, 66–67, 73). Tiek Kvanto teiginys, tiek minėti archyviniai duomenys skatina kelti naujas hipotezės dėl Hübnerio veikalo vertimo atribucijos.

Gramatikos

Be religinių raštų lietuvių kalba, Kvantas minėjo ir pasaulietinius kunigų kūrinčius apie lietuvių kalbą ar lietuvių papročius, parašytus vokiečių ir lotynų kalbomis. Antai prie visų trijų pirmųjų lietuvių kalbos gramatikų autorių pavardžių Kvantas įrašė po atitinkamą pastabą.

Kristupui Sapūnui (Christophorus Sappun, Sappuhn, 1589–1659) skirtame straipsnyje lakoniškai teigiama, kad parašęs lietuvių kalbos gramatiką. Be to, cituojamas po Enciūnų bažnyčioje kabėjusiu Sapūno paveikslu buvęs įrašas, kuriame nurodomas ir jo gramatikos pavadinimas:

Christoph Sappuhn → *Sappun*. [...] || hat a[nn]o¹⁸ e. Litth. || *Gram[m]atic v[er]fertiget* (QPP IV 10v);

Rudimenta Grammaticæ || *Lithvanicæ Chriftophori Sappuni* (QPP IV 11r).

Prie pavardės Danieliaus Kleino, pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos *Grammatica Litvanica* (Karaliaučius, 1653) ir jos santraukos *Compendium Litvanico-Germanicum* (Karaliaučius, 1654) autoriaus, išleidusio ir naują lietuvišką giesmyną *Naujos Giesmju Knygos*, nurodoma, kad jis parengęs lietuvių kalbos gramatiką, lietuvišką giesmyną, taip pat išvertęs įvairiausių giesmių:

M. Daniel Klein [...] || Er hat eine *Gram[m]aticam Lithvanicam*, das Litthau- || fche Gefangbuch auch verfchiedene Lied[er] verfertiget || fo noch vnter den Litth. K[irchen]Gefäng[en] zu find[en] (QPP IV 62r).

¹⁷ *Lietuvos bibliografijoje* įregistruotas ir pagal šaltinius aprašytas dar vienas leidimas: remiantis 1752 m. Johanno Heinricho Hartungo knygyno katalogu *Catalogus novus universalis*, nurodoma, kad lietuviškas Hübnerio veikalo vertimas turėjęs būti išspausdintas ir 1745 m., tik, spėjama, šiek tiek kitokiu pavadinimu – *Du kart penkios dešimt ir du pasakojimai, Šventam Rašte randamų ir iš Seno bei Naujo Testamento išrinktų* (LB I 123, Nr. 322).

¹⁸ Po šio žodžio palikta vietos metams įrašyti.

Prie pavardės Teofilio Šulco (Theophil Schultz, 1629–1673), kuris spaudai parengė rankraštinę Sapūno gramatiką ir ją išleido pavadinimu *Compendium Grammaticae Lithvanicae* (Karaliaučius, 1673), teįrašyta:

Theophilus Schulz [...] || Er hat die {Li-||tth}aufche *Grammatic* gefchrieb[en] (QPP IV 19v–20r).

Kalbiniai traktatai

QPP minimos ne tik lotynų bei vokiečių kalbomis parašytos lietuvių kalbos gramatikos, bet ir įvairūs kalbiniai traktatai. Antai prie Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) pavardės kartu su 1703 m. vykusiu disputu bei 1705 m. publikuotu darbu apie senovės status nurodomas ir traktatas apie lietuvių kalbą:

Philipp Ruhig [...] hat *disputiret P[rae]fide D[.] Wegner de S[a]cra S.* || 1703. auch ein *Tract. ediret de idolo omniu[m]* || *primo* 4° 1705. imgleich[en] *de Lingva Litvanica* (QPP IV 34r)¹⁹.

Pirmasis traktatas išspausdintas Friedricho Reussnerio spaustuvėje pavadinimu *Diatrube ex vetustissimis monumentis, tum sacris praesertim, tum profanis, sistens idolum omnium primum*. Traktato apie lietuvių kalbą pavadinimas nenurodytas, bet tikriausiai Kvantas galvoje turėjo lotynišką studiją *Meletema* (žr. LBP 106, Nr. 297a), vėliau išverstą į vokiečių kalbą ir 1745 m. data išleistą tik po poros metų – 1747-aisiais – Karaliaučiuje pavadinimu *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprung, Wesen und Eigenschaften*.

Kvantas minėjo XVIII a. pradžios filologinės polemikos iniciatoriaus Mykolo Merlino (Michael Mörlin, 1641–1708) rūpestį lietuviškų raštų kalba ir tam skirtą jo traktatą *Principium primum in Lingva Lithvanica* (Karaliaučius, 1706), tiesa, neoficialiu pavadinimu:

Michaël Mörlinus [...] Er ließ sich die *excolli{e}rung d[er]* || Litthauſchen Sprache fonderlich angelege[n] || feyn, wie davon *Tract. Loqvendum* || *cum vulgo* zeuget (QPP IV 16r).

Prie pavardės Jokūbo Perkūno (Jacob Perkuhn, 1665–1711), kito šios filologinės polemikos dalyvio, taip pat užsimenama apie kalbinį ginčą su Gumbinės kunigu Merlinu ir išlikusius tos diskusijos vaisius:

Jacobus Perkuhn [...] Mit dem Pf. *Mör-||lino v[on]* *Gumbinnen* gerieth er in e. || *Streit de principio Lingvæ Lithvanicæ* || *dav[on]* noch eben gedrucktes *verhand[en]* (QPP IV 4r).

Tikėtina, kad Kvantas, minėdamas spausdintą polemikos rezultatą, galvoje turėjo Perkūno atsaką Merlinui – traktatą *Wohlgegründetes Bedenken über die ins*

¹⁹ Valtarkiemio kunigams skirto QPP skyrelio faksimilę žr. Aleknavičienė 2015, 28–29.

Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift (Karaliaučius, 1706).

Žodynai ir tautosakos rinkiniai

Svarbios Kvantos pastabos apie tokius Prūsijos Lietuvos kunigų lituanistinės veiklos rezultatus – rankraščiais likusius veikalus, kurie, nors ir žinoti iš amžininkų liudijimų, iki mūsų dienų neišliko arba dar nerasti gali būti archyvuose. Antai prie jau minėto Perkūno pavardės nurodyti du jo rankraščiai – lietuvių kalbos žodynas ir lietuviškų patarlių rinkinys:

Iacob Perkuhn [...] Er hat ein || geschrieben[e]s Litth. *Lexicon* auch einige || *centurie[n]* v[on] *Proverbiis Lithvanici* i[n] *M[anu]S[crip]to* || hint[er]laß[en] (QPP IV 34r)²⁰.

Kvantas neatskleidė papildomų faktų apie istoriografijoje jau minėtą Perkūno žodyną, tačiau pateikė naują detalę apie lietuviškos smulkiosios tautosakos rinkinį – jo apimtis siekusi kelis šimtus patarlių.

O štai prie pavardės Frydricho Pretorijaus vyresniojo (Friedrich Prätorius, 1624–1695), Kleino gramatikos ir giesmyno recenzento, giesmių vertėjo ir žinomo leksikografo, nedetalizuojant tepaminėta, kad po jo mirties likę įvairių lietuviškų rankraščių:

Fridricus Praetorius [...] *vid[.] D[.] von Sanden Sen.* Troft[-]||Schriftt [...] in welchem auch || einige f. verfertigt[en] Lithaufch[en] Schriftt[en] || angeführet worden, fo er in *M[anu]S[crip]to* || hinterlaß[en] (QPP IV 94r).

Kvantas nurodė šią informaciją ėmęs iš Bernhardo von Sandeno vyresniojo Pretorijui parašyto nekrologo. Minėdamas lietuviškus rankraščius, Sandenas veikiausiai galvoje visų pirma turėjo stambiausią Pretorijaus lituanistinį darbą – vokiečių–lietuvių kalbų žodyną.

Etnografiniai veikalai

Teodorui Lepneriui (Theodor Lepner, 1633–1691) skirtame straipsnyje Kvantas minėjo etnografinį veikalą *Der Preusche Littauer* (Dancigas, 1744), kurio rankraštis buvo parengtas jau XVII a. pabaigoje – 1690–aisiais:

Theodorus Lepnerus [...] Man hat von ihm eine Schriftt, fo v[on] ih[m] <←{vn****}> || 1690. ver[er]tigtet, vnd aller[er]lt 1744. zu Danzig || in 8° *sub Tit: D[er] Preufche Littauer*, zum Vorfch[ein] || kom[m]en; fie hand[e]lt v[on] d[er] Nahmens Herleit[un]g, Kind-||tauf[en], Hochzeit, Leibes v[n]d Gemüh[t]sbesch[a]ff[en]h[eit], Woh[nun]g, || Nahrung, Kleid[un]g v.

²⁰ Žr. ankstesnę išnašą.

Ackerbau, wie auch Gottes-||Dienft v. Begräb[ni]ß d[er] Litthauer [in] Pr[eu]ß[en] φ. (QPP IV 81v; žr. 1 pav.).

QPP gana tiksliai pakartoti Lepnerio veikalo antraštinio lapo duomenys leidžia teigti, kad Kvantas leidinį turėjo prieš akis, galbūt net savo asmeninėje bibliotekoje. Ši spėjimą patvirtintų ir faktas, kad Lepnerio veikalu jis yra rėmęsis rašydamas apie Mažvydą (žr. QPP IV 77v).

Duomenų apie lietuvių raštiją pateikimas *Prūsijos presbiterologijoje*

Aptartieji pavyzdžiai liudija, kad Kvantui rūpėjo QPP registruoti lietuvių raštijos faktus. Dažnai informacija apie Prūsijos Lietuvos kunigų literatūrinę veiklą įrašyta vėliau, kitu rašalu, paraštėje ar net kitame puslapyje. Šių duomenų teikimas QPP nėra sistemingas: lituanistinė veikla minima ne prie visų lietuvių kultūrai nusipelnusių kunigų, kita vertus, jei ir minima, dažnai išvardijama tik dalis nuopelnų.

Netolygų duomenų pateikimą veikiausiai lėmė kelios priežastys. Kitaip nei lietuviškų knygų pratarėse, kurių tikslas buvo gana nuosekliai (paprastai chronologijos principu) apžvelgti tam tikro žanro lietuviškų tekstų istoriją ir atskleisti paties Kvanto leidžiamų knygų poreikį bei privalumus, presbiterologijoje informacija apie kunigų parengtus raštus tebuvo fakultatyvi. Jos pateikimą lėmė (taip pat iš dalies riboję) ir paties Kvanto žinios bei prieš akis turėti šaltiniai²¹.

Kvantas nepridėjo atskiro naudotų šaltinių sąrašo²², tačiau iš pasitaikančių nuorodų presbiterologijos straipsniuose manytina, kad nemažai informacijos apie lituanistinę kunigų veiklą ir raštus jis ėmė iš spausdintų laidotuvių pamokslų ir nekrologų. Daug šių nedidelio tiražo smulkiųjų spaudinių iki mūsų dienų neišliko, tad šiuo metu QPP gali būti ir vienintelis tam tikrą informaciją užfiksavęs šaltinis. Kartais Kvantas teikia nuorodų ir į savo paties pratarmes. Tai, kad kartkartėmis palikta vietos kūrinių parengimo ar išleidimo metams, informacijos šaltinio puslapiui įrašyti (žr. 11, 18 išn.), byloja, jog kai kuriuos duomenis Kvantas į presbiterologiją traukė iš atminties.

Kitaip nei lietuviškų knygų pratarėse, kur išnašose Kvantas cituodavo išsamias jo aptariamų leidinių antraštes, presbiterologijos rankraštyje dažniausiai apsiribota vien žanro nurodymu (gramatika, žodynas, giesmynas ir t. t.).

²¹ Apie Kvanto naudotus šaltinius rašant presbiterologiją žr. Triškaitė 2018, 158–167.

²² Plg. jo amžininko ir tarnybos įpėdinio Danieliaus Heinricho Arnoldto (1706–1775) presbiterologijoje *Kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern* (Karaliaučius, 1777) naudoti šaltiniai nurodyti veikalo pabaigoje atskiru sąrašu „III. Register der angeführten Schriftsteller und Schriften aus beyden Theilen“ (Arnoldt 1777, [554–556]).

Išvados

1. Jono Jokūbo Kvantas (Johann Jacob Quandt, 1686–1772) rankraštine *Prūsijos presbiterologija* (*Preußische Presbyterologie*, prieš 1772; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 1–5) yra Prūsijos evangelikų Bažnyčios istorijai skirtas veikalas, kuriame dokumentuojami su dvasininkų tarnyba susiję faktai, tačiau ryškūs ir autoriaus polinkis fiksuoti Prūsijos Lietuvos kunigų lituanistinės veiklos rezultatus. Tad ne tik vokiškos Kvantas prātarmės lietuviškos Biblijos (¹1735), giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* (¹1732), postilės *Trumpas ir prāstas Išguldimas wissū Nedėlės ir βwentū Dienū Ewangeliū* (1750) leidimuose, bet ir ši presbiterologija leidžia Kvantą laikyti vienu pirmųjų lietuvių raštijos istoriografų.

2. Presbiterologijoje pateikta lietuvių raštijos istorijai svarbių duomenų. Kvantas minėjo spausdintus ar rankraščiais likusius Prūsijos Lietuvos kunigų veikalus, be to, ne tik religinius (pvz., lietuvišką Bibliją, katekizmus, giesmes ir giesmynus), bet ir pasaulietinius (pvz., kitakalbes gramatikas, kalbinius ir etnografinius traktatus, dvikalbius žodynus). Daugeliu atvejų Kvantas veikalas patvirtina jau žinomus faktus, kartais juos papildo ir patikslina, o retkarčiais skatina kelti hipotezes, tampančias atspirties tašku tolesniems tyrimams. Itin vertingi tie duomenys, kurie kituose šiuo metu žinomuose šaltiniuose neužfiksuoti.

3. Presbiterologijos žanrui būdinga struktūra lėmė fragmentišką lietuvių raštijos faktų fiksavimą. Prūsijos Lietuvos kunigams skirtuose presbiterologijos straipsniuose jų lituanistinė veikla dokumentuojama neišsamiai ir nenuosekliai. Šios informacijos pateikimą sąlygojo ir iš dalies ribojo Kvantui prieinami šaltiniai bei jo paties žinios.

4. Duomenų apie Prūsijos Lietuvos kunigų lituanistinius raštus pateikimas presbiterologijoje buvo fakultatyvus, tad Kvantas apsisprendimas juos fiksuoti byloja, kad tai buvo asmeninio susidomėjimo paskatinta veikla.

Santrumpų paaiškinimai

BN – Biblioteka Narodowa

GSt PK – Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz

NK ČR – Národní knihovna České republiky

SBB PK – Staatsbibliothek Berlin – Preußischer Kulturbesitz

VUB RSS – Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius

Šaltiniai ir literatūra

- Aleknavičienė 2015 – Ona Aleknavičienė. Leksikologijos pradmenys Jokūbo Perkūno traktate *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litausche übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift*. *Acta Linguistica Lithuanica* 72, 9–37.
- Aleknavičienė 2018 – Ona Aleknavičienė. Konfesinė konkurencija ir kultūrinis bendradarbiavimas Prūsijos Lietuvoje XVIII amžiaus I pusėje: postūmiai lietuvių raštijai. *Senoji Lietuvos literatūra* 45, 135–181.
- Arnoldt 1777 – Daniel Heinrich Arnoldt. *D. Daniel Heinrich Arnoldts, Königlichem Preußischen Oberhofpredigers und Confistorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern*. Herausgegeben von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau. Königsberg, bey Gottlieb Lebrecht Hartung, 1777.
- BG – *Ißnaujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giefmū=Knygos / kurrūfe brangiūfos fėnos ir naujos Giefmes furaþytos / Diewui ant Garbės / ir Prufū Karalysteje efantiems Lietuwninkams ant Duþū Iþgánimo / podraug ju Maldū=Knygomis / kurrūfe ne tiktay fėnos, bet ir naujos Maldos randamos yra*. Karalauczuie / Anno 1732. Išpauftos Iono Prideriko Reufnerio; SBB PK: En 9820.
- BržA I – Vaclovas Biržiška. *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*. T. 1. XVI–XVII amžiai. Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1960.
- BržA II – Vaclovas Biržiška. *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*. T. 2. XVIII–XIX amžiai. Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1963.
- Colbe 1657 – Georg Colbe. *EPISCOPO-PRESBYTEROLOGIA PRUSSICO-REGIOMONTANA, NON SINE LABORE ADORNATA, AB ANNO M. D. XX. ad ANN. M. DC. LVI. ET PL. REVERENDO, CLARISSIMO, SOLIDE PIEQVE DOCTO MINISTERIO REGIOMONTANO-TRIPOLITANO CONSECRATA, A GEORGIO COLBIO SYMMYSTA CNIPHOVIANO*. Exscripta Typis PASCHALE MENSENIANIS, Anno M. DC. LVII. Menfe Febr. [1657].
- Falkenhahn 1941 – Viktor Falkenhahn. *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer. Beiträge zur Kultur- und Kirchengeschichte Altpreußens. Schriften der Albertus-Universität. Geisteswissenschaftliche Reihe*. T. 31, herausgegeben vom Ostpreußischen Hochschulkreis. Königsberg (Pr) und Berlin: Ost-Europa-Verlag.
- Forstreuter 1955 – Kurt Forstreuter. *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über seine Bestände. Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung*. T. 3. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- KING – [Daniel Klein.] *NAUJOS GIESMJU KNYGOS, Kurrose fėnos Giefmes fu pritárimu wiffū Bážnyczos Mokitoju per musu Lietuwa yra pagėrintos / O náujos grážos Giefmes pridėtos. Taipajeg MALDU KNYGELES didžaufey Bážnyczose wartojamos / Su labay priwálingu Pirm=pamokinnimu bias Knygeles fkaitanczuju / Patogiej fuguldytos ir išdūtos*. KARALAU CZUJE Išpaude fawo iffirádimais PRIDRIKIS REUSNERIS Mėtūfe M. DC. LXVI. Internetinis leidinys: Danielius Kleinas, *Naujos giesmių knygos, Naujos maldų knygelės*, 1666, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Vaidotas Rimša, Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2006. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 09 28]: www.lki.lt/seniejirastai/db.
- LB I – *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 1. 1547–1861. Vilnius: „Mintis“, 1969.
- LBP – *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 1. 1547–1861. Papildymai. Vilnius: „Mintis“, 1990.
- Lepner 1690 – Theodor Lepner. *Der Preusche Littau Oder Vorstellung des Nahmens Herleitung, Kindtauffen, Hochzeit, Leibes und Gemüths Beschaffenheit, Kleidung, Wohnung, Nahrung und Acker=Bau, Speise u. Tranck, Sprache, Gottes=Dienst, Begräbnisse und andere dergleichen Sachen der Littauer in Preuffen, kürtzlich zusammen getragen von Theodoro Lepner, Erften Pfarrern der*

- Deutschen und Littaufchen Gemeine Gottes in Budwehten. Im Jahr Nach des Wertheften Heylandes Geburth 1690*; SBB PK: Ms. boruss. oct. 5.
- Lepner 1744 – Theodor Lepner. *Der Preufche Littauer oder Vorftellung der Nahmens=Herleitung, Kind=Tauften, Hochzeit, Leibes= und Gemüths=Befchaffenheit, Kleidung, Wohnung, Nahrung und Acker=Bau, Speife und Tranck, Sprachen, GOTTes=Dienst, Begräbniffe und andere dergleichen Sachen der Littauer in Preuffen kurtzlich zufammen getragen von Theodoro Lepner, Erften Pfarrer der Deutschen und Littaufchen Gemeine GOTTes in Budwehten. Im Jahr nach des werthen Heylandes Geburt 1690*. Danzig, bey Ioh. Heinrich Rüdigers. 1744.
- Ostermeyer 1793 – Gottfried Ostermeyer. *Erste Littauische Liedergefchichte, ans Licht geftellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenfchen Gemeine Pastore seniore und der Königl. Deufchen Gefellfchaft zu Königsberg Ehrenmitglied*. Königsberg, gedruckt mit Driestischen Schriften. 1793; Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: 8 H L BI I, 8856.
- Pastenaci 1757 – Friedrich Pastenaci. *Kurzgefaßte Hiftorische Nachrichten von allen im Königreiche Preußen befindlichen Kirchen und Predigern bei denselben, außerhalb Königsberg, von der Reformation Lutheri an biß auf unfere Zeiten. Herausgegeben von Friedrich Pastenaci, Hospit. Pred. und Rect. zu Gumbinnen, auch Mitglied der Königl. Deufch. Gefellfch. zu Königsb. in Preußen. Erstes Stück vom Infterburgfchen Erzpriesterthum*. Königsberg, gedruckt bei I. F. Driest [1757]; BN: mf. B19616.
- Pociūtė 1999 – Dainora Pociūtė. Rankraštinės giesmės Danieliaus Kleino giesmyne. *Archivum Lithuanicum* 1, 70–74.
- QPP I–V – [Johann Jacob Quandt. *Preußische Presbyterologie* 1–5. Königsberg, vor 1772]; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 1–5 (rankraštis).
- Quandt 1735-10-18 – Johann Jacob Quandt. [Vorrede.] (p. [I lankas, 6r–II lankas, 3r]). In *BIBLIA, Tai eſti: Wiſſas Szwentas Raſtas, Séno ir Naujo Testamento, pagal Wokiſką Pérğuldimą D. Mertino Luteriaus, Su kiekwieno Pérſkyrimo trumpu Praneſimmu, ir reikalingu Paſzenklinnimu tų paczų Œodžų, kurrie kittoſe Pérſkyrimoſe randomi, Nų kellų Mokytojų Lietuwoj Lietuwiſkay pérğuldytas*. Karaláuczuje, 1735. Ráštais išpáuftas pas Ioną Endrikį Artungą, o pardúdamas pas Pilippą Kriřtupą Kanteri; Biblioteka Jagiellońska, Kraków: BJ 52067 I.
- Quandt 1735-12-01 – Johann Jacob Quandt. [Vorrede.] (p. [2r–5v]). In *Iſ naujo pérweiŒdėtos ir pagėrintos Gieſmų=Knygos, kurrife brangiáufos fėnos ir naujos Gieſmes ſuraŒyτος / Dieuwui ant Garbėſ, ir Prufų Karalyſteje eſantiems Lietuwninkams ant DuŒų IŒgánimo, podraug ſu Maldų=Knygomis, kurrife ne tiktay fėnos, bet ir naujos Maldos randamos yra. Antra Karta iŒpáuftos Karaláuczuje / Méte 1735. [...]; NK ČR: 33 K 139.*
- Quandt 1750-06-24 – Johann Jacob Quandt. [Vorrede.] (p. [I lankas, 2r–4v]). In *[Trumpas ir práſtas IŒguldimas wiſſų Nedelėſ ir Œwentų Dienų Ewangeliių Kláufimais ir Atſakimais futaiſyτας, ir Pamokinnimui wiſſų lietuwiſkų Parapyų, Surinkimų ir Szuilų Prufų Karalyſtėſ, iŒ wokiſkòs i lietuwiſka Kalba pérſtatyτας ir pagatawyτας]*; VUB RSS: L_R 878 (egzempliorius be antraſtinio lapo; antraſtė pateikta pagal 1778 m. leidimą). Prieiga internetu [žiūrėta 2020 09 28]; <http://www.epaveldas.lt>.
- Quandt 1755-03-10 – Johann Jacob Quandt. [Vorrede.] (p. [I lankas, 4r–II lankas, 2v]). In *BIBLIA, Tai eſti: Wiſſas Szwentas Raſtas, Séno ir Naujo Testamento, pagal Wokiſką Pérſtátimą D. Mertino Luteriaus, Su kiekwieno Pérſkyrimo trumpu Praneſimmu, ir reikalingu Paſzenklinnimu tu paczų Œodžų, kurrie kittoſe Pérſkyrimoſe randomi, Nų kellų Mokytojų Lietuwoj Lietuwiſkay pérſtattyτας, Ir antrą Kartą iŒpáuftas*. Karaláuczuje, 1755. Randamas pas Pilippą Kriřtupą Kanteri. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 09 28]; <http://www.epaveldas.lt>.
- RG – [Daniel Klein, Johann Richovius.] *Naujos Su pritarimu wiſſų BaŒicòs muſu Lietuwojė Mokitojų pagėrintos GIESMJU KNYGOS, Taipojeg MALDU KNYGELES, Labjaufey BaŒnycoſė Wartojimos Patogiej futaiſitos ir ŒweŒey iŒdutos per M. Iona Rikowia / Norkicų Klebona*. KARALAUČUJE, IŒpáuftos per PRIDRIKIO REUSNERO, paliktą NaŒlę / 1685. Internetinis leidinys: Danielius Kleinas, Jonas Rikovijus, *Naujos pagerintos giesmių knygos, Naujos maldų knygelės*, 1685,

- perrašą ir žodžių formų konkordancijos parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2006. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 09 28]: www.lki.lt/seniejirastai/db.
- ŠG – [Daniel Klein, Friedrich Sigismund Schuster.] [*Naujos ... pagėrintos Giesmju Knygos*]; VUB RSS: L_R 1383 (egzempliorius be antraštinio lapo; antraštė pateikta pagal 1685 m. leidimą). Internetinis leidinys: Danielius Kleinas, Frydrichas Šusteris, *Naujos giesmių knygos, Naujos maldų knygelės*, 1704, perrašą ir žodžių formų konkordancijos parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2008. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 09 28]: www.lki.lt/seniejirastai/db.
- Triškaitė 2010 – Birutė Triškaitė. Rankraščiniai *Clavis Germanico-Lithuana* sudarytojo įrašai Danieliaus Kleino giesmyne *Naujos giesmju knygos*. – *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas. Lauryno Ivinskio 200-osios gimimo metinėms*: nacionalinė mokslinė konferencija: pranešimo tezės, 2010 m. lapkričio 25–26 d. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 23–24.
- Triškaitė 2018 – Birutė Triškaitė. Rankraštinis Johanno Jacobo Quandto palikimas: Prūsijos presbiterologija (prieš 1772). *Archivum Lithuanicum* 20, 125–176.
- Triškaitė 2020 – Birutė Triškaitė. Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū-Knygos* ir maldyno *Maldū-Knygelos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahėje. *Archivum Lithuanicum* 22, 33–82.
- Triškaitė, Sidabraitė 2016 – Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė. Johannis Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai. *Archivum Lithuanicum* 18, 47–88.
- Triškaitė, Sidabraitė 2019 – Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė (par.). *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*. T. 2. *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas = Die Hintergründe der lituanistischen Bewegung im 18. Jahrhundert in Preußen*. T. 2. *Das dokumentarische Erbe der Familie Mielcke*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Birutė Triškaitė

JOHANN JACOB QUANDT AS HISTORIOGRAPHER OF LITHUANIAN WRITINGS: *PRUSSIAN PRESBYTEROLOGY (BEFORE 1772)*

Summary

Johann Jacob Quandt (1686–1772), professor primarius of theology at the University of Königsberg, chief court preacher, and General Superintendent of Prussia, is known as a publisher of Lithuanian books, supervisor of the Lithuanian Language Seminar, and a historiographer of Lithuanian writings. This article is devoted to historiography, one of the fields of Lituanistic activities pursued by Quandt.

The article deals with information on Lithuanian writings presented by Quandt in the manuscript *Preußische Presbyterologie (Prussian Presbyterology, before 1772)*, which is currently stored in Berlin, in the Secret State Archives Prussian Cultural Heritage Foundation (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 1–5). Although Quandt's presbyterology is a work devoted to the history of the Prussian Evangelical Church, which primarily documents facts related to the service of

clergyman, it reflects the prominent inclination of the author to record the results of the Lituanistic activities of Prussian Lithuanian priests.

In presbyterology, Quandt provides information on printed or manuscript works by Prussian Lithuanian priests, including religious texts (e.g. the Lithuanian Bible, catechisms, hymns, hymnals), and secular texts (e.g. foreign grammars, linguistic and ethnographic treatises, bilingual dictionaries). Quandt's presbyterology contains information which was not recorded in other sources known to date.

The structure typical of the genre of presbyterology led to the fragmented recording of the facts of Lithuanian writings. Articles of presbyterology about Prussian Lithuanian priests document their Lituanistic activities in a non-comprehensive and inconsistent manner. The presentation of this kind of data in presbyterology was most likely conditioned and partly limited by the sources available to Quandt and the knowledge he himself possessed.

Contrary to the forewords in Lithuanian books published by Quandt, the presentation of information on Lituanistic writings by Prussian Lithuanian priests in the presbyterology was optional; thus, of Lithuanian writings Quandt's determination to record this information proves that historiography was an activity prompted by his personal interest.